

Никола Ожеговић

Филозофски факултет

Универзитета у Бањој Луци

Република Српска/БиХ

e-mail: nikola.ozegovic@ff.unibl.org

ДР НИКОЛАЈ (ВЕЛИМИРОВИЋ) КАО ЕПИСКОП ОХРИДСКИ (1920-1931)

Апстракт: У овом раду се, на основу необјављених и објављених историјских извора, дјела епископа др Николаја (Велимировића), црквене и дневне штампе и литературе, настоји што цијеловитије обрадити укупан рад еп. Николаја за вријеме управљања Охридском епархијом. Приказани су стање у епархији на почетку његове службе, оживљавање милосрдне и социјалне димензије црквене мисије, настојање епископа да побољша материјални положај свеиштенства, рад на обнови и изградњи цркава, манастира и других црквених објеката, основна обиљежја његовог пастирског и националног рада као и однос према регионалним и државним властима. Наведена су и најупечатљивија свједочења о духовном и интелектуалном преображају као и о угледу који је епископ уживао у овом, по много чему преломном, периоду у његовом животу и раду.

Кључне ријечи: Епископ охридски др Николај (Велимировић), Српска православна црква, Охридска епархија, Македонија, „Јужна Србија”, положај свеиштенства, црквени живот, национални рад.

Српско богословље, када је ријеч о дјеловању епископа др Николаја (Велимировића) (1881-1956), Светог Николаја Охридског и Жичког, у Македонији, у великој мјери се бавило његовим духовним и интелектуалним преображајем до кога је дошло у том периоду и његовим изузетним књижевним и богословским стваралаштвом. С правом се оцјењује да се цијелокупно животно дјело еп. Николаја готово може подијелити у двије фазе: доохридску и послеоохридску.¹ Српска историографија није обрадила овај веома значајан период у животу и раду еп. Николаја. Историографија која је настала у данашњој Републици Сјеверној Македонији, сагледавала је улогу еп. Николаја у контексту тзв. „великосрпске“, „денационализаторске“ и „асимиляторске“ политике Краљевине СХС/Југославије према становништву Македоније коју је, према истим оцјенама, свесрдно подржавала и спроводила Српска православна црква (СПЦ). За ту врсту литературе, еп. Николај је спадао у „освједочено великосрпски националистички настројене владике”,

¹ Др Марко С. Марковић, у тексту „Пустинак охридски” из 1986, написао је: „Охрид је био његова пустиња, као што је Ловћен био Његошева. Његов таленат је дошао до изражаја пре тога, још уочи балканских ратова, али све што је у њему било најсветије и најдубље, накупило се, изградило и разасло ту, крај Охридског језера, између 1920. и 1930. године, у сенци охридских манастира. Одатле се расипају сви благодатни и животодавни зраци његова пастирског делања међу људима. Ко то није осетио или разумео, тај није схватио Владику Николаја”. Ранковић 2000, 209-210. Такође у: Биговић 1998, 10, Лубардић 2015, 328, Ђивић 2022, 326, Милутиновић 2023, 163-164.

постављене након 1918. у Македонији.²

Након укидања Охридске архиепископије 1767. године, Охридска епархија је била припојена Преспанској епархији. Цариградска патријаршија је то учинила како би спрјечила сваки покушај васпостављања Охридске архиепископије. Охридска епархија је обновљена у Краљевини СХС и обухватала је само Охридски округ. Укинута Дебарска епархија једним дијелом је ушла у Охридску епархију, која је упркос томе била у сталном опадању те се сматрало да је једини разлог због чега је требало да постоји још извијесно вријеме, било то што се налазила дуж албанске границе.³ Површина епархије је износила 1.780 км². Са источне стране се граничила са срезовима Преспанским а сјеверно са Галичким и Кичевским, док је са јужне и западне стране била ограничена државним границама према Грчкој и Албанији. Простор епархије је спадао у Битољску област и Охридски округ са срезовима Охридским, Струшким и Дебарским. Године 1923. имала је 49.848 а 1924. 47.161 вијерника. Имовинско стање епархијских цркава и манастира помених година износило је 5.308.605 динара.⁴

Табела 1: Вјерски састав становништва Охридског округа 1922. године⁵

	Хришћани	Муслимани
Срез Охридски	20.005	703
Срез Струшки	14.906	11.765
Срез Дебарски	10.249	9.024
Варош Охрид	4.803	4.758
Укупно	49.963	26.250

Епископ жички др Николај (Велимировић) постављен је за епископа Охридске епархије актом патријарха Димитрија (Павловића) од 12. децембра 1920. године.⁶ Након избора, отпутовао је у Америку а по повратку се бавио пословима у вези са својим чланством у Светом архијерејском синоду СПЦ, тако да је први пут допутовао, без икакве пратње и устоличења, у своју нову епархију 21. јула 1921. године.⁷ У Америци се државним и црквеним послом задржао пет мјесеци.⁸ Није до краја разјашњено због чега је еп.

² Трајановски 2008, 204-213. Исте оцјене се налазе и у: Димевски 1989, Костадиновски 2003, Boškova 2009, Петковска 2014. У овој литератури, богато књижевно и богословско стваралаштво еп. Николаја се, у најбољем случају, само успутно спомиње, али се не анализира. Створена је врло једнострана, крајње негативна слика о његовој личности, као и уопште о цјелокупном дјеловању СПЦ у Македонији за вријеме Краљевине СХС/Југославије. У оцјенама личности еп. Николаја, некритички се преузимају и оцјене функционера Комунистичке партије Југославије/Савеза комуниста Југославије.

³ „Православне епархије у јужној Србији. Кратак историјски преглед њиховог постанка и развића”, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. I, бр. 3 и 4, март и април 1922, 114-115.

⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд: Министарство вера Краљевине Југославије (69) 1919-1929, бр. фасцикле: 183, Графички приказ источно-православног верског стања Епархије Охридске. КСБр. 112, 31. дец./13. 1./1926. г, Охрид.

⁵ „Православне епархије у јужној Србији. Кратак историјски преглед њиховог постанка и развића”, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. I, бр. 3 и 4, март и април 1922, 115.

⁶ „Премештаји”, *Преглед Цркве Епархије жичке*, год. III, бр. 2, фебруара 1921, Ужице, 18.

⁷ „Отпутовао”, *Весник: црквено-политички и друштвени лист*, год. III, бр. 29, Београд, недеља, 18. јули 1921, 4.

⁸ „Дошао из Америке”, *Весник: црквено-политички и друштвени лист*, год. III, бр. 24, Београд, недеља, 13. јуна 1921, 4.

Николај премјештен у Охридску епархију. Према једном извору, била је то епархија у коју нико други од архијереја није желио да иде.⁹ У неким текстовима се наводи да је у Охридску епархију прешао по властитој молби.¹⁰ Епископ Јован (Велимировић) записао је како је еп. Николај премјештен у Охрид по казни због тога што је, као епископ жички, подржавао свештенички други брак.¹¹ Лист *Живот* је донио текст оставке еп. Николаја у којој је тврдио да је 1919. изабран за епископа „савршено против своје воље” и да се за двије и по године показало да Цркви може бити од веће користи са мањег јерархијског положаја. У оставци је молио Свети архијерејски сабор да му „повери друго неко поље рада (као унутарње мисионирање вере у народу), или да ми дозволи да се могу у неком манастиру предати искључиво духовно-моралном животу за којим моја душа одавна чезне”.¹² Септембра 1921. штампа је пренијела вијест како је еп. Николај повукао оставку на епископски положај.¹³ Митрополит скопски Јосиф (Цвијовић) годинама касније је оцијенио да еп. Николај није по природи добар администратор и да није за епископску службу.¹⁴ Црквена штампа је већ јесени 1922, када је еп. Николај изабран за администратора Америчке епархије, писала о томе да ће Охридска епархија бити укинута и придодата Битољској епархији.¹⁵

⁹ „Премештање Епископа”, *Хришћански живот: месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот*, год. I, бр. 1, Београд, јануар 1922, 57.

¹⁰ „Г. Епископ Николај на Српском Југу” и „Други избор епископа Г. Николаја на Жичку Епархију”, *Преглед Цркве Епархије жичке*, год. XVIII, бр. 7 и 8, јули 1936, 9-10.

¹¹ Велимировић 2016а, 633-634. Прелазак еп. Николаја у Охрид и духовни преображај су доживљавани на разне начине код нецрквених људи. Григорије Божовић, угледни интелектуалац и путописац богословског образовања, о томе је записао: „Чудили се људи. Они из нашега покољења који честито шире свој видик на јавне послове. И који су са присним дивљењем посматрали духовно уздизање преосвећенога Николаја Велимировића. Његову националну службу. И његово светосавско православље. Оно потврдно, нелажно народно, творачко и политичко до мере. Оно Његошево, којег је он најбољи тумач. Богодани беседник, велики филозоф, хришћанин на енглеску руку, расни бојовник духа, дивни носилац шумадинских завета, предодређен да увек буде вођ и громовник – да такав човек отиде у заглашје, у заборав, у Охрид?! ... - Или је то трагедија, или калуђерска лаж, лицемерство које обично са митром долази! ... Толико пута се овако болно узвикнуло по нашој земљи, а није тако. Ваистину није тако! ... Кад путник од Градскога пође на запад по Македонији, одмах ће утврдити да су најпунија уста именима владика Јосифа Битољскога и Николаја Охридскога. Ја сам ово уз пут рашчлањавао и проверавао, јер сам и сам чешће изговарао горњу реченицу. И најзад нашао одгонетку. Немојте да ми се смејете: готов сам да поверујем и у божју благодат”. Гр. Божовић, „По Јужној Србији. Православско гнездо”, *Политика*, год. XXVI, бр. 7588, Београд, уторак 18. јун 1929, 2. Нико од српских интелектуалаца није на такав начин препознао значај и даровитост еп. Николаја као Григорије Божовић, у вријеме када се појавио поменути текст. Божовић 2024, 644.

¹² Као датум оставке наводи се 8. новембар 1921. Посматрач, „Оставка Епископа охридског Др. Николаја Велимировића”, *Живот*, год. I, бр. 17, Ср. Карловци, 30. децембра 1922, 6.

¹³ „Тргао оставку”, *Весник: лист за црквену политику*, год. III, бр. 38, Београд, недеља 19. септембра 1921, 4.

¹⁴ Коментар митр. Јосифа је био одговор на питање новинара Милана Јовановића Стоимировића у вези са тиме што еп. Николај није био изабран за патријарха и гласио је: „Николај је без сваке сумње највећи умом међу архијерејима и човек без икакве мане, али је он фантазија и нереалан; као администратор он је управо испод захтева који се постављају и за место обичнога епископа; сем тога, он је и лакован, јер верује да су други побожни као и он, те га може преварити и најобичнији лицемер, јер није практичан психолог; њега би уопште требало дићи са епархије и дати му само функцију проповедника, јер је он у томе ненадмашан”, Јовановић Стоимировић 1998, 31.

¹⁵ „Епископ америчких Срба”, *Преглед Цркве Епархије жичке*, год. IV, бр. 9. и 10, Чачак, септ.-окт. 1922, 351; За вријеме мисије у Америци, на коју је кренуо фебруара 1922, еп. Николај се одрекао

На простору Охридске епархије, децембра 1918, на служби се налазило 52 свештеника и то 27 у Охриду и Охридском срезу, 17 у Струшком и осам у Дебарском срезу.¹⁶ Маја 1923, Охридска епархија је имала 64 парохије и 62 свештеника.¹⁷ Епархија је била подијељена на један протопрезвитеријат и два архијерејска намјесништва а у њој се налазило и пет значајних манастира. Охридски протопрезвитеријат, на челу са окружним протопрезвитером Станком Петровићем¹⁸ имао је 33, струшко архијерејско намјесништво 20 а дебарско архијерејско намјесништво 11 парохија.¹⁹ Крајем 1924, у епархији је било само троје монаха и чак 148 цркава. Епархија је имала три пута мање вјерника на једног свештеника и пет пута мање вјерника на једну цркву у поређењу са просјеком у свим епархијама СПЦ. По броју вјерника, мање су биле једино Бококоторска и Будимска епархија. Просјек у свим епархијама у поменутом периоду био је 2.250 вјерника на једног свештеника и 1.550 вјерника на једну цркву.²⁰ У Македонији („Јужној Србији“) парохије су обично биле састављене из више раштрканих села, са по 75-200 домова.²¹ Еп. Николај је у тако малој епархији био лишен великих послова у погледу црквене администрације те је могао да се окрене молитвеном животу и писању, што је резултирало изузетним дјелима. Од послуге, имао је само једног мјештанина и једног хаџију из Смедеревске Паланке који је умро као хиландарски монах Силвестар.²²

Један од сталних проблема у епархији, било је материјално питање. Црквена штампа је почетком 1922. скретала пажњу на лош учинак Уредбе о чиновничким додацима на материјални положај свештенства у „Српској Македонији“. Наиме, том одлуком је одређено да нешколовано свештенство прима половину дневница школованог парохијског свештенства у Краљевини СХС, тј. осам динара. Истичало се да је свештенство на југу, врло заслужно у вријеме робовања под Турцима, живјело „врло бедно и мученички“, са мјесечним биром од пет до највише 100 динара. Неправда је била тим већа што се иста одредба није примјењивала на остале гране државног чиновништва.²³ „И што је најгоре сањамо да доведемо школовано свештенство, па да га растуримо као оазу за чување државне идеје на Југу ... Каква иронија?! ...“, закључивало се у једном од текстова на исту тему.²⁴ Еп. Николај је често интервенисао у корист свештенства, са циљем побољшања материјалног положаја. Тако је априла 1923. молио министра вјера да се свештенику Илији Јорговановићу, намјеснику Дебарског среза, да додатак од 600 динара и да се одликује орденом Св. Саве IV степена. Јорговановић је служио на југу од краја рата,

плате и додатака које је примао као епископ охридски. *Весник: лист за црквену политику*, год. III, бр. 10, Београд, недеља 6. марта 1922, 7.

¹⁶ АЈ, 69, 183, Списак свештеника Епархије Охридске, достављен Министарству Вера, а према наређењу Пов. В. Бр. 279/1927 г.

¹⁷ АЈ, 69, 183, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно Одељење, 1. маја 1923. год., Београд.

¹⁸ О овом свештенику, који је показивао ревност у одбрани вјере, еп. Николај је, по његовом упокојењу, написао књижицу под насловом *Како је отац Станко бранио веру*. „Библиографија“, *Преглед Цркве Епархије жичке*, год. XI, број 6, јуни 1929, 164.

¹⁹ АЈ, 69, 256, Епархија охридска; Трајановски 2008, 205-206.

²⁰ Средојевић 2017, 375-376.

²¹ АЈ, 69, 191, Главни одбор Православног Свештеничког Удружења, Бр. 78, 8. јуна 1928. Господину министру вера.

²² Велимировић 2016а, 627-628.

²³ „Дневнице свештенства Јужне Србије“, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год I, бр. 1 и 2, Скопље, јануар-фебруар 1922, 75.

²⁴ Прота Мих. В. Пешић, „Положај нашег свештеника на Југу у Македонији“, *Весник: недељни црквено-политички и друштвени лист*, Београд петак, 1. јуна 1923, 3-4.

дошавши из родног Баната „из најчистијих патриотских мотива” а поднио је оставку и тражио премјештај из епархије због ниских примања која му нису била довољна ни за „најскромније лично издржавање”. Епископ је писао како је Јорговановић примао 1.200 динара мјесечно, дупло мање од средњег муфтије. Неправду због таквог стања су осјећали сви хришћани среза и стога је епископ интервенисао у корист овог угледног и заслужног црквеног и националног радника. Сматрао је да орден треба да му буде додијелен зато што је исти већ посједовао „арнаутски муфтија у овоме граду”. Еп. Николај је написао да „кад један потомак оних, који су спалили Св. Саву, може по нахођењу државне власти, носити орден Светога Саве”, требало би исто одликовање додијелити једном православног свештенику. Јорговановић је доста пострадао и у вријеме арнаутске побуне у Дебру 1921. године.²⁵ Охридски парох Харалампије Доневић напустио је своју парохију и отишао у Америку 1924. године. Бир из ове парохије, у износу од 340 динара годишње, до попуњавања исте, преузмјерен је у свештенички фонд.²⁶

Епископи пет епархија на југу земље, укључујући и охридског, крајем 1922. путем представке министарству вјера истицали су да нису у могућности да изврше дужност канонске визитације по епархијама услед тога што министарство није давало довољне кредите у ту сврху. Свети архијерејски сабор упутио је захтјев влади да додијели епархијским архијерејима ових епархија већу своту новца из буџета на име путних трошкова и дневница за обилажење епархија најмање 20 дана годишње.²⁷ О положају свештеника Охридске епархије говори и писмо дебарског намјесника Милорада Димитријевића еп. Николају из августа 1926. године. Повод је било одузимање свештенству 15% од личног додатка, који је износио „хуних 300 динара”, за помоћ поплавленим крајевима. Уз преостали износ и мјесечне парохијске приходе од 50 до 100 динара, свештеници су остали „у пуном смислу речи голи и боси, гладни и жедни”. Намјесник је молио епископа да се заложи за свештенство, чије је стање било „заиста жалосно и очајно”.²⁸ Епископ је проследио молбу министру вјера уз мишљење: „Кад је београдска влада нашла, за праведно, да од народних посланика са 9.000 дин. плате узима 20% за поплављене, а од македонских свештеника са 300 дин. плате месечне (једнодневна плата посланика!) узима 15%, онда цео свет може да каже: то није Божја правда него београдска правда; а неколико стотина македонских свештеника могли би цинично рећи: то је правда српска!”.²⁹ Тражио је да се свештенству његове епархије одреди пун лични и породични

²⁵ АЈ, 69, 183, Православно-српски епископ охридски, Службено-поверљиво, (14) 27. априла 1923. г., Дебар. Господину Министру Вера Београд.

²⁶ АЈ, 69, 11, Духовни суд Епархије охридске, С. Бр. 998, 21. маја 1924. г., Охрид, Министарству вера, православно одељење, Београд. Патријарх Димитрије је предлагао 1926. године неке конкретне мјере министру вјера које би могле да побољшају положај Цркве и свештеника на југу, противећи се приморавању било кога да иде на службу на то подручје. Предлагао је изградњу парохијских домова који би укључивали и свештенички стан, пребацивање у црквено власништво 8-10 хектара земље по парохији која би се ставила на располагање свештеницима и додјелу субвенција које би им помогле да опстану у малим и раштрканим парохијама (састављеним из више села услед измијешаности са муслиманима), обавезивање богослова који се школују о државном трошку да по свршетку богословије служе у „Лужној Србији” најмање пет година и обавезивање да се најдаље три мјесеца по ступању у брак јаве надлежном архијереју ради рукоположења или, у противном, да се отпусте из државне службе уколико су се у њој налазили без дозволе Цркве. АЈ, 69, 183, Патријаршија Српске православне цркве, Строго Пов. П. бр. 2204, 7/20. септембра 1926. г. у Београду. Господину министру вера Београд.

²⁷ АЈ, 69, 183, Свети архијерејски сабор Српске патријаршије, А. С. Бр. 267/162, 15/28. новембра 1922. год. Београд. Министарског савету Београд.

²⁸ АЈ, 69, 191, Намесник Дебарски, Бр. 465, 30. VII. 12. августа 1926. г., Дебар.

²⁹ АЈ, 69, 191, Православно-српски епископ охридски, ЕБр. 457, 4/17. август 1926. г., Охрид.

додатак на скупоћу из разлога: „Што је народ сиромашан а парохије мале те на тај начин парохијски приход је са свим мали тако рећи незнатан и свештеници услед тога немају могућности, да живе, како то доликује њиховом свештеничком положају”. Уз то, као разлоге за помоћ овој епархији, министар је истакао то што тамошње свештенство одржава везу са свим хришћанима који су припали Албанији и живе уз границу, сиромаштво народа који одлази у печалбу и чињеницу да су тамошње парохије мале и често састављене из више удаљених села што је отежавало њихово опслуживање. Министар вјера је због свега овога одредио да се од 1. октобра 1926. исплаћује пун лични и породични додатак на скупоћу за 23 свештеника Охридске епархије, без обзира на то да ли имају пуне школске квалификације.³⁰

Посебно је било тешко стање оних свештеничких удовица у Македонији које нису имале право на пензију из свештеничког удовичког фонда нити из државне касе. Било је и оних које су, услед сиромаштва, заједно са дјецом радиле најтеже послове или чак просиле по улицама. Неке су и под старе дане служиле по манастирима и црквама за насушни хљеб. Услед тога, племенити људи су оснивали поједина друштва ради прикупљања помоћи за удове попадије а временом је и држава помагала разним мјерама. У једном документу с почетка 1927, оцијењено је да би обустава исплаћивања ове помоћи могла погоршати стање удовица, „а нарочито да ће неповољно утицати на наше националне интересе у Јужној Србији”.³¹ У буџетској 1928/29. години, лични и породични додаци свештенству су били умањени а обустављени свим свештеницима који су имали неко непокретно имање. Додаци на скупоћу свештеницима из „Јужне Србије” који нису имали пуне школске квалификације били су сведени на половину. То је поново изазвало негодовање свештенства са југа.³²

Краљевина СХС је, заједно са СПЦ, настојала да искоријени бугарску пропаганду на простору Македоније, нарочито изражену на лијевој обали Вардара. У том погледу, као важно питање, наметао се задатак замјене егзархијског свештенства које је било носилац те пропаганде.³³ Министарство унутрашњих дјела је располагало са прецизним подацима о броју и распореду егзархијских свештеника који су некада били „експоненти бугарске идеје” и вође бугарске комитетске акције, а у новим условима ослонац рада „бугарског македонског комитета”. Нпр. у Преспанском срезу, свих 17 свештеника су били егзархијски, у Скопском девет од 15, у Битољском девет од 18 итд.³⁴ Ове податке државних органа Свети архијерејски синод СПЦ није сматрао у потпуности тачним. Првих година након рата, поједини архијереји су уклањали егзархијске свештенике али велики проблем је било питање њихове замјене. У Македонији је велики број свршених богослова ступао у државну службу зато што је била боље плаћена, што је остављало Цркву без потребног кадра.³⁵

Министру вера господину М. Трифуновићу Београд.

³⁰ АЈ, 69, 191, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, В. Бр. 12531/1926, 7. септембра 1926. г., Београд.

³¹ АЈ, 69, 191, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Министарство вера, Одсек рачуноводства, Р. Бр. 9623, 5. II 1927. год., Београд. Господину министру финансија Београд.

³² АЈ, 69, 191, Главни одбор Православног Свештеничког Удружења, Бр. 78, 8. јуна 1928. Господину министру вера.

³³ Свештенство које је раније припадало Бугарској егзархији, црквеној организацији проглашеној одлуком османске власти 1870. године. Ова организација је ширила бугарску свијест на цијелом свом подручју, укључујући и Стару и Јужну Србију и борила се против свега што је српско као и против трагова српске прошлости. Слијепчевић 2002, 290-292; Jovanović 2002, 367.

³⁴ АЈ, 69, 183, Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Одељење јавне безбедности, Пов. Ј. Б. Бр. 556, 13. III 1922, у Београду. Господину министру вера.

³⁵ АЈ, 69, 183, Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Одељење

Министар вјера Милан Симоновић је, путем строго повјерљивог акта од 12. априла 1928, од еп. Николаја тражио да се 36 свештеника одмах уклони са парохија. Епископ је одбио да изврши тражену мјеру, тврдећи да се оптужбе против именованих свештеника из његове епархије темеље на „голом сумничењу”. „Неки од ових свештеника и до дана данашњег носе на себи ожилке од турских удараца или синцира, а сви из реда су трпели или тамновање или понижење или штете и невоље разне врсте. То су мученици за хришћанство и Словенство. Па зар сам ја дошао у Охрид, Господине Министре, да продужим нечовечни посао обесних турака и шовинистичких фанариота, и да ове мученике, којима Србија треба да да признање, ударам на нове муке?”, писао је епископ, стајући у одбрану оних без чијих мука и жртава „Македонија би била или потурчена или грцизирана”. Сматрао је да би суспендовање 36 свештеника огорчило не само њих већ и 36 села македонских, која би остала без свештеника, против „једне неправедне и насилне државе”. Затим, таква би мјера „у овоме народу” учврстила већ укоријењено мишљење „да су Срби безбожници”. „То су мишљење раније и Бугари овамо сејали и утврђивали. Државна поратна отмица манастирских имања појачала је још више то мишљење, а индиферентност према вери православној па чак и директно непоштовање те вере од стране српског интелектуалног сталежа, са свим је потврдило мишљење македонаца, да су Срби безбожници”. Овај случај је дао прилику епископу да се осврне и на опште стање у Цркви на тлу Македоније. Тако је, тврдећи да се поменути свештеницима не би могла пронаћи одговарајућа замена, додао: „Даље, не може им се у опште за сада наћи замена, пошто Срби нерадо долазе на службу у Македонију, а свештеници поготову не, за то што им држава нуди до смешности малену материјалну потпору којој се и пандури општински смеју. Ја не могу да добијем свештенике из Србије за чланове Духовног Суда и намеснике, а камоли за парохијску службу”. На крају је истакао да би се министарски акт прије могао примијенити на „шесдесет сувишних и опасних римских слугу у Београду него ли на ових 36 православних свештеника Охридских” а умјесто њега, надао се епископ, требало би издати један акт којим би се мученичком свештенству у Македонији одало пуно национално и државно признање. „Такав један акт признања имао би као ехо – љубав према држави. Ја пак лично гарантујем за свештенике своје епархије, да ће они и у будуће продужити вршити само своју свештеничку дужност узносећи Богу молитве за Краља и сав народ. При том молим Вас да верујете, да онога од њих који би фактички преступио закон ја нити ћу крити ни штитити”.³⁶

Вријеме еп. Николаја донијело је оживљавање црквеног живота и ширење милосрдне и социјалне мисије Цркве у Охридској епархији али и шире. Епископ је од самог почетка учествовао у напорима за оснивање Богословије у Битољу. Идеја о оснивању ове

јавне безбедности, Пов. Ј. Б. бр. 3597, 9. децембра 1922. год, Београд. Господину министру вера.

³⁶ АЈ, 69, 183, Православни епископ Охридски, Пов. Бр 11, 14/27. априла 1928, Охрид. У исто вријеме, врло слично је о вјерско-моралним и општим друштвеним приликама у Македонији писао митрополит скопски Варнава (Росић): „Али шта ћемо да радимо када се наше чиновништво на жалост туђи своје цркве и вере. Не посећује цркву. Не види се у средини овдашњег побожног света када се моли Богу. Многи просветни радници говоре противу цркве и Бога. Учители децу не воде у цркву. Не певају за певницама. Народ све ово тражи и кроз ово се ми приближујемо народу. Све се ово код овдашњег света коментарише, да Срби не верују у Бога, да не маре за Светиње, и. т. д. А шта да речемо за псовке, које се обилно изливају из уста наших чиновника и при вршењу званичне дужности? Да ли је потребно говорити о кафанском животу и проблематичним женама, које се овамо експедују, да шире неморал? Да ли је потребно говорити и о томе да државни органи не излазе у сусрет овдашњем свету када су у питању њихови храмови било да се нови подигну било да се стари обнове”. АЈ, 69, 264, Православна Митрополија Скопљанска, Пов. М. Бр. 18, 6/19. IV 1928, у Скопљу. Господину министру вера господину Милану Симоновићу Београд.

школске установе јавила се непосредно по устоличењу епископа битолског Јосифа (Цвијовића), у лџто 1921. године. Услови су били неповољни, услед тога што је град био порушен и опустошен а и државним буџетом није било предвиђено оснивање ове школе. Прву, обилну помоћ за школу послала је Америчка мисија за Србију, захваљујући интервенцији еп. Николаја код Михајла Пупина.³⁷ Охридска епархија је у почетном периоду за Богословију издвојила 22.570 динара.³⁸ Благословом еп. Николаја, у Охриду је 1. септембра 1923. основано Православно братство Св. Климента а оснивачи су били архимандрит и професор охридске гимназије др Венијамин (Таушановић), свештеник Јован Савић, свештеник Јован Анастасовић и још 17 угледних грађана. У члану 1. Правила Братства стајало је: „Циљ је овога Братства: 1. да утврђује и брани Свето Православље и помаже Српску Православну Цркву као организацију у њеном унутрашњем мисионарству”. Предвиђало се да Братство води бригу како о духовним тако и материјалним аспектима црквеног живота. Члан 4. је прописивао: „Чланови Братства дужни су вршити молитву у дому и у цркви и учити омладину да то исто чини; дужни су избежавати беспослицење, борити се против порока, не изговарати никакве псовке, помагати сиромаше, бринути се о сирочади, поштовати старије и учити млађе да тако чине, доприносити што више да Братство може испунити своје циљеве”.³⁹ Предсједник Братства је био архимандрит Венијамин док је еп. Николај био почасни предсједник. У извјештају из јуна 1924. године, као доказ успјеха Братства спомиње се „200 пари одела за сиромашну децу из Охрида, Струге и Дебра за Ускршње празнике, без разлике на религију”. Осим тога, током зиме, Братство је за храну, одијело, огрјев и остале потребе додијелило преко 20.000 динара.⁴⁰ Преко Братства су примане наруџбе за израду разних предмета за црквене и свјетовне потребе у Мушкој занатској школи у Охриду а младићима је ишло 70% зараде. Школа се налазила у манастиру Св. Климента, гдје је премјештена 1928. године из Дебра. Представљала је прву и једину умјетничку дуборезачку школу у Југославији.⁴¹ Велики траг у Охриду, својим добротворним, просвјетним и родољубивим радом, оставила је Драга Петровић, супруга окружног протопрезвитера. Од доласка у Охрид 1921, па до смрти 1938, била је главни помоћник еп. Николаја у кризи и помоћи охридској сиротињи. Као предсједница Женског друштва „Св. Климент” радила је на отварању женске занатске школе са око стотину већином сиромашних ученица, као и на изградњи школског дома. Основала је и водила дјевојачки црквени хор при цркви Св. Климента.⁴²

Еп. Николај је предузимао мјере у погледу обнове и изградње цркава, манастира и других црквених објеката. Зграда епископије (митрополије) у Охриду била је у тако орозулом стању да су инжењери 1921. године констатовали да је становање у њој било опасно по живот. Стога је епископ тражио да се већи дио новца, намијењеног за набавку новог намјештаја, преусмјери на обнову зграде.⁴³ Министарство вјера је одлучило да се 80.000 динара преусмјери на поправку зграде у којој је требало да борави и сам краљ на

³⁷ Кокотовић 2022, 370-372.

³⁸ Петковска 2014, 37.

³⁹ АЈ, 69, 157, *Правила Православног братства Светог Климента у Охриду*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1924. 3-4.

⁴⁰ АЈ, 69, 157, Братство Светог Климента, бр. 84, 24. јуна 1924. г у Охриду, Господину Директору Гимназије Охрид, Председник Братства Архимандрит Др. Венијамин Таушановић, проф. гимн.

⁴¹ Б. Антић, „У манастиру Св. Климента обнавља се наше копаничарство и средњевековни живопис”, *Политика*, год. XXXII, бр. 9739, Београд, среда 3. јул 1935, 9.

⁴² Велимировић 2016с, 413-414; Државен архив на Република Северна Македонија - Одделение Битола (ДАРСМ - ОБ), фонд: Епархиски духовен суд – Битола (ЕДСБ), бр. фасцикле: 1, Апел.

⁴³ АЈ, 69, 144, Православно-српски епископ охридски, ЕБр. 501, 25. VI/8. јула 1924. г., Охрид. Господину Министру Вера Београд.

планираној свечаности прославе Св. Јована Владимира 1925. године.⁴⁴ Ипак, Главна контрола се није сагласила са овим рјешењем.⁴⁵ На Видовдан 1923, у Охрид је доведено „колос-звон“ тешко 2.223 кг, дар Михајла Пупина за цркву Св. Климента.⁴⁶ Према свједочењу еп. Николаја, даривање „звона слободе“ Охриду, као колијевци словенског хришћанства на Балкану, било је резултат опкладе великог српског научника са бугарским послаником у Вашингтону, током рата, о томе да ће Србија да однесе побједу. Звон је наручио у Љубљани, преко свог пријатеља др Нике Жупанича. Осим тога, Пупин је установио фонд од 100.000 динара за помоћ охридској сиротињи, хришћанској и муслиманској а, у знак захвалности, једна од најљепших охридских улица, која је водила према гимназији и Охридским изворима, названа је Пупиновом улицом.⁴⁷ Пупин је изабран и за почасног грађанина Охрида. На позив еп. Николаја, даровао је 50.000 динара за оснивање Фонда Михајла Пупина, за годишње награде ђацима охридске гимназије „за одличан рад и морално владање, и то без обзира на веру или народност тих ђака“. Велики научник је даровао и звон у славу палих бораца на Кајмакчалану а помогао је и рад Драге Петровић у Охриду.⁴⁸ Освећење звона, које је било постављено на привремену звонару на улазу у цркву Св. Климента, извршио је епископ на Ивандан исте године. За изградњу звонаре, еп. Николај је даровао 15.000 динара.⁴⁹ Храмовна слава цркве Св. Климента 1923. године била је обиљежена још једном новошћу. Наиме, по изричитој жељи еп. Николаја, те године је први пут након дужег времена обављена литија са водоосвећењем на рушевинама старог манастира Св. Пантелејмона, који је подигао Св. Климент и у коме су почивале његове мошти до доласка Турака. Таква пракса је постојала за вријеме окупације а касније, „ваљда из претеране толеранције према муслиманима“, власти нису дозвољавале излазак на ту светињу која је била у муслиманским рукама, под називом Имарет. Обнова старог обичаја изазвала је сузе код бројног присутног побожног народа.⁵⁰

Оснивање и обнова манастира и монашког живота било је још једно важно обиљежје епископске службе еп. Николаја у Македонији, као и у Жичкој епархији. Епископ је у Македонији основао неколико женских манастира: Калиште код Струге (игуманија Касијана), Св. Пречиста код Кичева, Св. Петка – Цапари и Св. Богородица – Јанковац (монахиња Сусана).⁵¹ Обнова монаштва, нарочито женског, везана је за другу половину двадесетих година. Манастир Калиште, на обали Охридског језера, постао је прави расадник женског монаштва у СПЦ. Монаштво се углавном регрутовало из широког

⁴⁴ АЈ, 69, 144, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, В. Бр. 22721, 16. децембра 1924. године, Београд; Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, ВБр. 1984, 16. Фебруара 1925. године, Београд. Господину министру финансија Београд.

⁴⁵ АЈ, 69, 144, Главна контрола, Бр. 53485, 6. фебруара 1925. године, Београд. Министарству вера.

⁴⁶ „Колос-Звон на цркви Св. Климента у Охриду“, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. II, бр. 5. и 6, Скопље, мај-јуни 1923, 209; На звону се налазио натпис: „Песмом славим Бога и пратим молитву св. Климента за јединство, братство и срећу Јужних Словена. Даровао ме старославном Охриду Михајло Ј. Пупин љета господњег 1923. за време краља Александра Карађорђевића и епископа охридског Николаја“. „Највеће звон на Балкану“, *Весник: недељни црквено-политички и друштвени лист*, год. IV, бр. 12, Београд, среда, 20. јуна 1923, 4.

⁴⁷ „Михаило Пупин као човек, научник, родољуб и православца“, *Православна хришћанска заједница: орган Савеза православних братстава*, год. 14, бр. 3, март 1935. г., 6-7.

⁴⁸ Нинковић Ташић и Станковић 2019, 126, 151-155.

⁴⁹ „Освећење Колос-Звона у Св. Клименту“, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. II, бр. 7 и 8, Скопље, јули-август 1923, 258-259.

⁵⁰ „Храмовна слава цркве Св. Климента у Охриду“, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. II, бр. 7 и 8, Скопље, јули-август 1923, 260.

⁵¹ Средојевић 2017, 446.

богомољачког покрета, који се налазио под снажним утицајем еп. Николаја.⁵² Епископ је обнављао и Требишки манастир, испод села Требиште, у долини Дрима.⁵³

Смисао еп. Николаја за пастирски и национални рад показао се и кроз идеју о прослави јубилеја првог српског свеца, Св. Јована Владимира. Епископ је два пута разговарао са начелником Одељења јавне безбједности Живојином Лазићем о могућности организовања светковине у част Св. Јована Владимира, „краља и мученика” врло поштованог у охридском крају, која би била од велике користи за „општу ствар”.⁵⁴ Министар унутрашњих дјела је сматрао да би једна таква манифестација „верско-националног карактера”, слична прослави Ђорђа Кратовца у Кратову, служила повезивању старе српске прошлости са „сашањом”, да би тако било могуће „подстакнути национална осећања становништва тога краја” и уопште да би била значајна „за консолидацију прилика на нашем Југу”. Од посебног симболичког значаја била је околност да је Св. Јован Владимир страдао управо од бугарске стране. Министар је истакао да је на лијевој обали Вардара много учињено на сузбијању бугарске комитске акције те да је становништво „задовољено за државу” али да је потребно радити и у другим крајевима јер, током 1923. и 1924, двије комитске чете из Албаније успјеле су да се крећу по Охридском и Битољском округу. Осим тога, с обзиром на поштовање које је светац уживао у Албанији, свечаност би послужила „и за манифестацију српско арнаутског зближења и добрих суседних односа”. У њој би учествовали влада, војска, разне корпорације и изаслаништва као и народ ближе и шире околине.⁵⁵ Свечаност је била замишљена и као одавање признања оцима словенске просвјете.⁵⁶

Иницијатор прославе 900. годишњице смрти Св. Јована Владимира, „првог краља Зете”, формално је било Братство Св. Климента.⁵⁷ Прослава је започела 4. марта 1925, када су мошти „светог краља” пренесене из Албаније у Охрид. Мошти је пренио архимандрит Венијамин (Таушановић) уз учешће свештеника а свечаној поворци су присуствовали „поред свеколиког народа и представници државних власти, грађанских и војних као и све школе, а поред свих ових и Турци који такође поштују светог краља”. Пред Богородичином црквом, мошти је дочекао еп. Николај ријечима: „Примамо те

⁵² Велимировић 2016а, 632-633.

⁵³ Божовић 2016, 1410; „Нема храма Божијег у охридској дијецези у коме он није оправдио понешто о свом трошку, претресао рогобатан под и понова га поплочао или обезбедио сигуран кров, снабдео га књигама и одежама, сасудима и другим потребама. Многе је рушевине подзидао или на старим темељима подигао нешто ново”, Јовановић Стоимировић 1998, 43.

⁵⁴ Налазећи се на поменутој функцији, Живојин Лазић се нарочито старао да организује безбједносне службе у Македонији. Због оштрог односа према Бугарској, Унутрашња македонска револуционарна организација (ВМРО) организовала је атентат на њега 1928. а наредне године је постављен на дужност првог бана Вардарске бановине. Штампана је писала да „нико више не воли Јужну Србију, него г. Лазић”, који је „цео свој живот посветио Јужној Србији”. Gulić 2019, 80-81.

⁵⁵ АЈ, 69, 144, Министарство унутрашњих дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Одељење јавне безбедности, Ј. Б. Бр. 1168, 23. јануара 1925. године, у Београду. Господину министру вера.

⁵⁶ „У светлу традицију његовог живота и рада, и пожртвовања за свој народ, уплићу се такође светле традиције о првим учитељима словенске писмености и просветитељима Словена на Балканском Полуострву, а на по се Срба: традиција о Св. Клименту, епископу Св. Науму, Апфелару, Горазду, Константину Панонцу и Сави, који радише на земљишту наше државе око Охрида, Струге, Преспе, Дебра, помажући прве зачетке културно-просветне и националне код наших историјских предака, куда хођаху ноге и проли се крв мученика, кнеза Јована Владимира”. АЈ, 69, 144, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, безбедности, ВБр. 2691, 6. Марта 1925. године, Београд. Г-ну министру грађевина Београд.

⁵⁷ Негдје је истичано да се ради о 900. а негдје о 910. годишњици смрти „првог зетског краља” иако је Јован Владимир, зетски кнез, убијен 1016. године. Карталија 2016, 151.

краљу. Примамо те светитељу наш јер ти беше видело и душа наша, ти беше духовни вођа свих нас, а дух твој као орао даваше нам моћи, даваше нам снаге, да свагда останемо верни православљу”. Након помена у цркви и епископовог говора, литија је кренула са моштима које су положене у цркву Св. Николе.⁵⁸ Министар вјера је два дана касније именовао државни одбор, на челу са протојерејем Стеваном Димитријевићем, са циљем припреме обиљежавања јубилеја.⁵⁹ Еп. Николај је овим поводом сакупио низ прилога из литературе и традиције и објавио их под насловом *Читанка о Светоме Краљу Јовану Владимиру*.⁶⁰ Истим поводом је објавио и *Патерик манастира Светог Наума*.⁶¹ Главна прослава је требало да се одржи од 3. до 6. јуна 1925. у Охриду и другим мјестима. Министар вјера је тражио од министра просвјете да изда хитно наређење да се 4. јуна у свим школама одрже предавања о значају тога дана као и о животу и раду Св. Јована Владимира.⁶² Према једном сачуваном програму прославе, требало је да јој присуствује сам краљ као и да траје од 3. до 8. јуна, обухватајући дио прославе у Струги, Дебру и манастиру Св. Јована Бигорског.⁶³

Министарски савјет је 4. априла одобрио кредите за грађевинске послове у Охриду у вези са прославом али све је текло споро док су неки радови обустављани због неисплаћивања радника. Еп. Николај је писао да се за такво стање „има благодарити једној беспримерној спорости у централној државној администрацији” те да „видећи све ово народ овога краја увелико је охладнео према целој прослави”. Епископ је жалио због тога јер је очекивао да ће „цела држава наша са својом елитом бити заступљена на овој прослави”.⁶⁴ Крајем јуна је дошло до одлагања прославе услед тога што припремни радови нису били обављени на вријеме.⁶⁵ Замашни грађевински радови, извођени су под руководством епископа и, до септембра 1925, обухватили су поправак зграде митрополије у Охриду, цркве Св. Софије, цркве Св. Климента, цркве Св. Николе, зграде код манастира Свих Светих, зграда и друге инфраструктуре код манастира Св. Наума, изградњу цркве Св. Јована Владимира у манастиру Св. Наума као и сакупљање костију 400 регрута покланих од стране Бугара у близини цркве Св. Петке код Охрида 1915. и изградњу споменика. Одобрени кредит за све радове износио је 1.000.000 динара а до 5. септембра 1925. било је утрошено 1.121.089,71 динара док је за довршење било неопходно још 812.500 динара.⁶⁶ Замисао о свечаности у част Св. Јована Владимира на крају није остварена. Буџет за ту прославу био је преусмјерен за потребе свечаности преноса посмртних

⁵⁸ „Свети Јован Владимир, први краљ Зетски”, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. IV, бр. 3. и 4, Скопље, март-април 1925, 143-144.

⁵⁹ АЈ, 69, 144, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, ВБр. 2691, 6. марта 1925. године, Београд.

⁶⁰ Тихомир Р. Ђорђевић је критиковао еп. Николаја због тога што је у текст унио „старе заблуде о томе да је Самуило био Бугарин и да је његова држава била бугарска”, Ђорђевић 1925а, 56. За Ђорђевића, у духу тадашње југословенске идеологије, Самуилова држава је била држава „Јужних Словена Македоније” и „нова југословенска држава” а Самуило и Јован Владимир су положили „прву основу наше велике народне државе”. Ђорђевић 1925б, 3-4.

⁶¹ Велимировић 1925.

⁶² АЈ, 69, 144, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, В. Бр. 3752, 27. Марта 1925. године., Београд. Господину министру просвете Београд.

⁶³ АЈ, 69, 144, Програм прославе Св. краља Јована Владимира у Охриду.

⁶⁴ АЈ, 69, 144, Православно-српски епископ охридски, ЕБр. 310, 16/29. априла 1925. г., Охрид, Господину Министру Вера Београд.

⁶⁵ АЈ, 69, 144, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, В. Бр. 8709, 29. Јуна 1925. године., Београд. Министарству саобраћаја Београд.

⁶⁶ АЈ, 69, 144, Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Православно одељење, ВБр. 14642, 22. октобра 1925. године, Београд. Господину министру грађевина, Београд

остатака владике Петра II Петровића Његоша у обновљену капелу на Ловћену, 20. и 21. септембра 1925. Овој свечаности је присуствовао и еп. Николај, изрекавши том приликом знамениту бесједу.⁶⁷ Додатна средства за довршење радова нису одобрена ни до јула 1926. а исто тако ни дуговања према предузимачима и радницима, због чега је еп. Николај реаговао код министарства вјера, поново истичући како је угрожен углед владе и државе код народа охридског краја.⁶⁸

Споменик убијеним српским регрутима, у подножју планине Галичице, подигнут је 1925. у облику мермерног четвороугаоног обелиска. Еп. Николај, не желећи да се спомиње ко је починио злочин, дао је да се уклешу само ријечи „јер нису знали шта раде”. Такав поступак је био у духу идеје о српско-бугарском зближењу, којој је епископ био активно посвећен.⁶⁹ Остаци шумадијских регрута су тада премјештени из јаруге код села Рамље и сахрањени код споменика.⁷⁰ Црква Св. Јована Владимира је завршена и освештана на манастирску славу, празник Св. Наума, 3. јула 1929. године. План цркве израдио је архитекта Момир Коруновић, унутрашњост је осликао руски сликар Колесников а иконостас су израдили ђаци охридске дуборезачке школе. Трошкове изградње, око 700.000 динара, сносила је држава. У освешћењу нове цркве која је манастир Св. Наума учинила још величанственијим, учествовали су и митр. скопски Варнава и еп. битолски Јосиф.⁷¹ Заправо, била је то црква-пирг, висока 25 метара, подигнута на стрмој литици изнад језера. Радило се о романтичарској творевини у српско-византијском стилу, једном од умјетнички највјернијих Коруновићевих остварења. Прије градње, из Елбасана је добијена рука Св. Јована Владимира која је узидана у олтар. Манастир Св. Наума је изабран за градњу цркве зато што је, према предању, Св. Јован Владимир био његов други ктитир.⁷² На иницијативу и под руководством еп. Николаја, у цркви-пиргу је изграђен параклис посвећен Св. царским мученицима Романовима.⁷³

Охридски крај је утицао на епископа и у погледу изградње властите задужбине, цркве Св. Николе у родном Лелићу код Ваљева. Цркву су градили и осликавали мајстори и зографи из Македоније три године а освешћена је на Преображење 1929. У говору том приликом, еп. Николај је рекао: „План за ову цркву пренео сам из Македоније. Много је које чега пренето из Србије у Македонију. Из Македоније пренео сам цркву, нека виде људи да се и у Србију има шта да пренесе. Ова црква је копија једне старе цркве из околине Охрида, која је саграђена 1361. год. за време цара Уроша, а саградио је војвода Гргур. А та стара црква копија је старих цркава, какве су градили ученици Ћирила и Методија, који су први на нашем језику читали и тумачили Св. Јеванђеље”.⁷⁴ У питању је био манастир Св. Богородица Захумска, скраћено Заум, који је на обали језера подигао ћесар Гргур, старији брат Вука Бранковића.⁷⁵

⁶⁷ Исто; Велимировић 1925b; Средојевић 2017, 512-513.

⁶⁸ АЈ, 69, 144, Православно-српски епископ охридски, ЕБр. 351, 24 VI/7. јула 1926. г., Охрид. Господину Министру Вера Београд.

⁶⁹ „Више Биљаниних извора пред спомеником 400 мученика. Велико хришћанско срце владике Николаја осећало је да треба опраштати ’јер нису знали шта раде’”, *Политика*, год. XXXVII, бр. 11604, Београд, недеља 22. септембар 1940, 9.

⁷⁰ Mesesnel 1934, 54.

⁷¹ „Освећење нове цркве Св. Јована Владимира”, *Политика*, год. XXVI, бр. 7602, Београд, четвртак 4. јул 1929, 7.

⁷² Зарковић 2016, 215-216; Грчев, 1998, 254-255.

⁷³ Митрополит Велеско-Повардарски Јован 2003, 465.

⁷⁴ „Освећење цркве у Лелићу (окр. ваљевски) – Задужбине Њ. П. Еп. Охридског Г. Николаја Велимировића”, *Весник: недељни црквено-политички лист*, бр. 11, Београд, недеља, 1. септембра 1929, 3-4.

⁷⁵ Mesesnel, 1934, 60.

Еп. Николај се у једном периоду нашао на мети критика у погледу односа према старинама у својој епархији. На позив редакције листа *Време*, 9. фебруара 1930. одржана је конференција о питању оснивања друштва за заштиту старина. Конференцији су присуствовали бројни угледни представници власти, Цркве, науке и умјетности а говорило се углавном о старинама на простору Македоније. Неколико говорника је истицало да кривица за уништавање и пропадање старина лежи на Цркви. Професор Виктор Новак је оптуживао Римокатоличку и Православну цркву подједнако. Станислав Краков, уредник *Времена*, рекао је да поштује митр. Варнаву и еп. Николаја али да су они одговорни за неке нехотичне грешке. Као примјер навео је свој разговор у Охриду са еп. Николајем, када му је епископ рекао да планира да цркву Св. Софије да Русима да је рестаурирају и префарбају масном бојом, како би изгледала новија. На приговор Кракова да би то довело до уништавања старих фресака, епископ је одговорио да „свет тражи да види лепу, светлу цркву, нову” а да старе, оштећене фреске не дају такву импресију. Професор Бранко Поповић је тврдио да, поред великих заслуга, Црква сноси и велику кривицу за то што ствар стоји „врло рђаво” те да су митр. Варнава и еп. Николај „два типична примера”. Еп. Николај је током јавне полемике оптуживан за немаран однос и уништавање неких конкретних старина, што је из Охридске епархије званично демантовано. Предлагано је да друштво које би се основало дјелује заједно са Црквом, као стручно тијело, у циљу чувања старина.⁷⁶ Еп. Николај се неколико пута огласио у *Политици*, бранећи Цркву од оптужби и залажући се да се савременим регулационим плановима и градњом, не уништава аутентичност градова и села у Македонији. Истицао је да не треба задирати у независност Цркве која се брине о старим црквама и манастирима док је за Македонију написао да представља „још једино преостало царство српско-византијске цивилизације”.⁷⁷ Из године у годину, издвајано је све мање државних средстава за рестаурацију старих српских споменика, порушених цркава и манастира у Македонији док је приватна иницијатива у том погледу била далеко ефикаснија.⁷⁸

У првој половини двадесетих година, водио се међудржавни спор између Краљевине СХС и Албаније у вези са питањем припадности манастира Св. Наума, најпоштованије православне светиње у Македонији. Лондонским протоколом из 1913, повучена је граница Албаније западно и јужном обалом језера „од села Лина до манастира Св. Наума” тако да је избио спор у вези са тумачењем ријечи „до”. У рјешавању овог спора учествовали су Конференција амбасадора у Паризу, Друштво народа и Стални суд међународне правде. Манастир је, договором двије стране од 6. августа 1925, припао Краљевини СХС али у наредном периоду постао је веома изолован јер је граница оштро одсјекла сва хришћанска насеља јужно и западно, која су припала Албанији, а пресјекла је и два стара пута (Корча-Охрид и Подградец-Охрид). Осим тога, на граници која се налазила на пар стотина метара од манастира није функционисао прелаз путника између двије земље.⁷⁹ Током вишегодишњег спора, еп. Николај је предлагао да манастир буде аутономан, попут Свете Горе. Према његовој тврдњи, манастир је аутономију уживао у

⁷⁶ „Скуп претставника науке и уметности ради спасавања споменика наше велике прошлости”, *Време*, год. X, бр. 2919, Београд, понедељак, 10. фебруара 1930, 1-3.

⁷⁷ „Епископ г. Николај о нашим старинама”, *Политика*, год. XXVI, бр. 7818, Београд, субота 8. фебруар 1930, 2; „Николај Епископ Охридски, „Шта је све у опасности? Пред разорењем целе једне цивилизације”, *Политика*, год. XXVI, бр. 7835, Београд, уторак 25. фебруар 1930, 1; Македонска литература понавља и настоји да потврди оптужбе из почетка седамдесетих година прошлог вијека на рачун еп. Николаја, према којима је однио све што је било вриједно из ризнице цркве Св. Климента Охридског у Скопљу. Костадиновски 2003, 55-56.

⁷⁸ Jovanović 2002, 365.

⁷⁹ Трифуноски 1991, 6-8.

прошлости. Тако би била створена „мала црквена република” на територији од 3.000 хектара, на којој су се налазиле цркве, манастири и пештере у којима су се некад подизавали испосници. Ту би се могле отворити школе, у којима би се предавало на „српском и арбанашком” а такође би се на оба језика служило у црквама.⁸⁰

Манастир Св. Наума је уживао велики углед и поштовање не само међу хришћанима. Еп. Николај је писао како је он био светиња и за Турке, турске Цигане, Арнауте и све народности, осим Јевреја, и на територији Албаније и Грчке. Епископ је интервенисао код министарства вјера услед тога што су албанске власти 1923. године забраниле прелаз преко границе за преко 3.000 поклоника према манастиру, у вријеме обиљежавања славе, 3. јула. Учинили су то, тврдио је, под италијанским утицајем. Тражио је од министарства да издејствује да се поклоницима омогући несметан прелаз преко границе у периоду 1-5. јула као и да се у истом смислу дјелује према албанској страни како манастир „не би био оштећен а народ лишен своје молитве и утехе”. „Манастир је светиња, која лечи болне, умноболне, и немоћне; те се стога тога дана скупља силан народ, доносећи прилоге: у платну, стоци, новцу, зејтину, тамњану, свећама и другим поклоницама”. Народа, који је долазио чак и од Скадра, тога дана је било и по 10-15.000 а прилози за дан славе су били главни извор издржавања манастира. Осим тога, тражио је да се у исто вријеме не наплаћује царина на „крстиће, сапунчиће, иконе, слике, књиге религиозне и друге ситнице које побожни народ носи ради успомене”.⁸¹ Министарства спољних послова и војске и морнарице су одобрила овај захтјев као и поновљени епископов захтјев наредне, 1925. године.⁸² У погледу пастирске дјелатности еп. Николаја, значајно је споменути и поклоничко путовање у Свету земљу. Заједно са протом Стевом Димитријевићем и око 60 поклоника, епископ је 6. априла 1930. из Скопља кренуо на поклоничко путовање у Јерусалим, преко Солуна и Атине. У Јерусалиму су дочекали Васкрс.⁸³

Несвакидашња личност еп. Николаја привлачила је у Охрид бројне посјетиоце и поклонице, домаће и стране. Односи еп. Николаја са државним и регионалним властима били су интензивни али и повремено обиљежени сукобима. Половином јуна 1925, краљ Александар и краљица Марија Карађорђевић провели су десетак дана у Скопљу и Македонији и том приликом посебно показали интересовање за православне светиње. Поред осталих, посјетили су манастире Св. Јована Бигорског код Дебра, Св. Наума и остале светиње у Охриду.⁸⁴ Једна посјета краљевског пара еп. Николају у Охриду прије 1929, уочи и за сам Васкрс, била је предмет различитих анегдота и нагађања у јавности. Навођено је да је епископ тада изнио неке своје погледе који се краљу нису свидјели те да је то био узрок краљеве подршке митр. Варнави приликом избора патријарха 1930, упркос

⁸⁰ М. Световски, „Трећи предлог о Св. Науму. Нека Св. Наум буде аутономна република, као и Св. Гора”, *Време*, год. IV, бр. 1055, уторак, 25. новембра 1924, Београд, 4; Велимировић 2016а, 215. Током вишегодишњег спора, у једном периоду је италијанска влада износила сличан приједлог, према којем би манастир био заједничко свето мјесто. Балевски 1984, 183-185.

⁸¹ АЈ, 69, 144, Православно-српски епископ охридски, ЕБр. 394, 10/23. маја 1924. г., Охрид. Господину министру вера Београд.

⁸² АЈ, 69, 144, Православно-српски епископ охридски, ЕБр. 307, 16/29. априла 1925. г., Охрид. Господину Министру Вера Београд; Министарство војске и морнарице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Генералштабно одељење, Оперативни одсек, Пов. Б. Бр. 4356, 11. маја 1925. год., у Београду. Господину министру вера г-ну Милошу Трифуновићу.

⁸³ „Поклоници”, *Преглед Цркве Епархије жичке*, год. XII, бр. 5 и 6, мај и јуни 1930, 226-227; Николај Епископ Охридски, „Поздрав са пута у Јерусалим клиру и народу епархије охридске”, *Преглед Цркве Епархије жичке*, год. XII, бр. 5 и 6, мај и јуни 1930, 203-204.

⁸⁴ „Њихова Величанства Краљ и Краљица у Скопљу и Јужној Србији”, *Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис*, год. IV, бр. 5 и 6, Скопље, мај-јуни 1925, 217.

томе што је еп. Николај био прва личност Цркве. Осим тога, епископов став 1929. у вези са завођењем личног режима краља Александра, није се свидио владајућим круговима.⁸⁵ Једном приликом, еп. Николај је пред црквом у Крушеву, пред баном Вардарске бановине, одржао говор у коме је говорио о дужностима бана. Поред осталог, рекао је народу да је дужност бана да га штити од неправде и „рђаве администрације и несавесних чиновника”. Таква порука је увриједила бана који је рекао да је сарадња цивилних власти са владиком, једним опасним демагогом, немогућа.⁸⁶ Често су у Македонији висока црквена лица посредовала између власти и деморалисаног становништва. Еп. Николај је тако 4. јуна 1925. писмом подсетио министра Двора на обећање у вези са подизањем чесми у Охриду.⁸⁷ Указом од 8. децембра 1930, краљ је одликовао еп. Николаја орденом Карађорђевог Звезде IV реда.⁸⁸

Било је и оних који су сматрали да еп. Николај није требало да буде у тако удаљеној и изолованој епархији. Октобра 1924, епископ се спремао да се повуче у Хиландар како би привео крају дјело *Тумачење истине: омилије на недељна и празнична јеванђеља*. Лист *Весник* је пренио ту вијест уз коментар: „Епархијска администрација и сплетке ситних људи, падају као олово на душу великог човека. Замах великог духа пропада и жеља да се полети у орловску небесну висину гуши се. И др. Николај, ако остане и даље на малој епархији плавог охридског језера, биће, по нашем мишљењу, изгубљен за велика дела цркве. Њему потребују широка пространства свемира па да развије до кулминације свој Богомдаровани таленат”.⁸⁹ Општу несигурност и несрећеност прилика на јуту тадашње државе, осјетио је и еп. Николај када је избјегао заробљавање од стране албанских качака 24. октобра 1925. Наиме, епископ је тога дана, заједно са начелником Охридског округа Миланом Блажићем и предсједником духовног суда, протом Драгомиром Милошевићем, кренуо како би извршио рукоположење у Дебру. Штампана је пренијела вијест да је епископ одустао од повратка у Охрид јер му се у сну јавио Св. Наум, рекавши му да не путује. Враћајући се из Дебра у Охрид, код села Ташморуништа, Блажић, Милошевић и возач су били заробљени и одведени у Албанију док је жандарм који их је пратио био убијен.⁹⁰ Након што су пуштени, начелник Блажић је свједочио да је основни мотив качака била пљачка и изнуђивање новца од државних органа. Качаци су се детаљно распитивали о еп. Николају и питали „да ли он има много пара”. По ослобођењу талаци, епископ је поклатио икону Богородице начелнику у лијепом раму од храстовине, на чијој је полеђини писало „Господину Милану Блажићу на спомен његова спасења промишљу Божјом 21. октобра – 3. новембра 1925. – епископ Николај”.⁹¹

О аскетском животу, као и о угледу и поштовању које је еп. Николај уживао као првосвештеник Охридске епархије, остала су бројна свједочења савременика. Љета 1926, епископа Николаја у Охриду је посјетио професор, књижевник, истраживач и један од оснивача „Сокола” у Сплиту, Стјепан Роца. Том приликом је записао: „Народ га управо обожава. Сад ми је било јасно зашто су качаци, који су у служби туђе пропаганде, тражили

⁸⁵ Јовановић Стоимировић 1998, 29-32.

⁸⁶ Исто, 56-57.

⁸⁷ Јовановић 2002, 364.

⁸⁸ ДАРСМ - ОБ, ЕДСБ, 22, Министарство правде Краљевине Југославије, Бр. 35594, 24. априла 1930. године, Београд. Његовом преосвештенству епископу охридском господину Николају.

⁸⁹ „Тумачење св. Јеванђеља”, *Весник: недељно црквено-политички лист*, год. V, бр. 26, Београд, 20. октобра 1924, 3.

⁹⁰ „Качаци заробили окружног начелника”, *Политика*, год. XXII, бр. 6288, Београд, понедељак 26. октобра 1925, 3.

⁹¹ Вук Драговић, „Утисци начелника Блажића из робовања у Албанији”, *Политика*, год. XXII, бр. 6299, Београд, петак 6. новембра 1925, 4.

главу владичину”.⁹² Гост еп. Николаја у Охриду, неколико пута, био је и Григорије Божовић, књижевник и путописац, оставивши сљедећи опис: „Трокатни владичански дом сав трошан као какав стари турски ућумат од набоја, само што се није срушио. Одаје убоге, подвижничке. А он, сличан ваљда Јерониму Блаженом или Василију Кападокијском, у огромном црном ћулаву место камилавке, седи за дугим неуредним столом, пуним најновијих енглеских издања. Раса овештала, на грудима крстић и верига од исплетене црне вуне, у руци бројанице од црне коже. Мрка лица, сјајних крупних очију, дубока пријатна гласа и само певушан ваљевски изговор сведочи вам да тај подвижник није скоро дошао из Тиваиде или Курдистана”. Однос народа према еп. Николају описао је на сљедећи начин: „Иде кроз град као апостол, као древни учитељ. Деца му трче под благослов, жене се дубоко клањају. А он само благосиља: - Помози Бог, Сиљане! – изговара већ у дијалекту: - арно-убаво, баба Донке? Што правите дома, здраво-живо сте? Е, исполајемо, исполајемо! ... Господ да благослови, Господ да даде што је арно! ... ”.⁹³

Духовни и интелектуални преображај који је доживио на катедри епископа охридског, Николај је сликовито описао и наговијестио свом пријатељу, истакнутом клирику Англиканске цркве Џорџу Белу, у писму од 24. новембра 1921. године. У њему је написао: „Свечане манифестације и церемоније су ме потпуно скршиле. Али, сада сам, хвала Богу, на мирном Охридском језеру. Овде влада мир који готово надилази поимање”. То је била атмосфера у којој је писао *Молитве на језеру*. Истичући како није склон систематском богословљу, додао је: „Што се мене тиче, ја страхујем од онога што се чини само интелектом, јер интелект превише жури к Дрвету познања. А ја волим Дрво Живота. А да би човек стигао до Дрвета Живота потребне су три ноге: интелект, срце и душа. У тим својим Молитвама покушавам да ходам на све три ноге, што је, наравно, за људе нашег поколења, навикнуте да ходају само на једној нози – нози интелекта, веома тешко”.⁹⁴ Управо такав дух је обиљежио стваралаштво еп. Николаја не само у охридском периоду, већ и до краја живота. У новој средини, на почетку пете деценије живота, епископ је био надахнут традицијом источног богословља и духовности као никада до тада. У Охриду је затекао велику библиотеку углавном сачињену од дјела светих отаца преведених на руски језик. Осим тога, сваке године је боравио најмање по мјесец дана на Светој Гори, обилазећи манастире и подвижнике и сакупљајући и биљежећи духовна искуства и разговоре.⁹⁵ Постоји једна биљешка о томе да је еп. Николај намјеравао да сагради себи келију на лијевој обали језера, седам до осам километара од манастира

⁹² „Кад сам стигао у Охрид ускликнуо сам у души: Буди поносан, Охриде, јер у теби живи Божји човјек, епископ Николај. У твојој средини мисли и ради најслађи и највећи црквени проповједник, дубоки мислиоц, одличан списатељ, велики хришћанин, најдостојнији свештеник у овом хисторичком светом крају (...). Охрид и др. Велимировић, два су драга камена у круни наше књиге, културе и хришћанства. Нигдје се није јаче и хармоничније слила велика прошлост са садашњошћу, него што се је слила у именима Охрида и епископа Николаја. Бити у Охриду а не видјети и не чути дра Велимировића хоће рећи: бити у Охриду а не видјети Охрида. И прва ми је брига била видјети њега и пољубити ону свету руку, која је написала 'Бесједе под гором' и друга дубока и велика дјела. Чути онај глас, који је за вријеме великог рата по енглеским и америчким црквама у Лондону и Америци на чистој енглештини освајао хладне енглеске и америчке духове, улијевао вјеру и наду у Божју правду”, Роса 1928, 58-59.

⁹³ Гр. Божовић, „По јужној Србији. Православско гнездо”, *Политика*, год. XXVI, бр. 7588, Београд, уторак 18. јун 1929, 2.

⁹⁴ Хепел 2003, 50-51.

⁹⁵ Велимировић 2016а, 630-632; Петровић 2020, 530-531.

Светог Наума, на каменитом брду које се стрмо спуштало у језеро.⁹⁶ Треба имати у виду и то да је управо у охридском периоду, 1926. године, дошло до заокружења породичне трагедије еп. Николаја. Наиме, те године је преминуо његов брат Алекса, последњи од осморо браће и сестара који су умирали од 1904. године. Након Алексине смрти, епископ више није имао браће и сестара а његова мајка је примила монашки чин.⁹⁷

Најзначајнија дјела еп. Николаја, настала у периоду управљања Охридском епархијом су: *Молитве на језеру, Нове беседе под гором* (1922), *Духовна лира, Тумачење истине: омилије на недељна и празнична јеванђеља* (1925), *Охридски пролог* (1928) и *Рат и Библија* (1931).⁹⁸ Најобимније дјело које је икада написао еп. Николај, *Охридски пролог*, представљало је, по ријечима аутора, „развијен и објашњен календар”. На око хиљаду страница, књига је садржала житија, pjesме, расуђивања, созерцања и бесједе за сваки дан у години. Прво издање је штампано у 1.200 примјерака, у штампарији „Св. Цар Константин” у Нишу.⁹⁹ Дјело је настало на тражење многих свештеника, монаха и побожних људи а посебно јеромонаха Иринеја (Ђорђевића) и Јустина (Поповића), у својству професора и васпитача богословске омладине.¹⁰⁰ У вези са тим дјелом, штампа је писала о еп. Николају као једном од „ретких свештеника – васпитача наших”. Он је запазио и исправљао један велики недостатак који се огледао у недостатку популарне и поучне вјерске књижевности код православних. То је био један од узрока недостатка систематског религиозног васпитања код православних, за разлику од римокатолика и протестаната.¹⁰¹ Дјела еп. Николаја су имала велики одјек у црквеним али и нецрквеним круговима.¹⁰² Служба еп. Николаја у Охридској епархији доживљавана је као повлачење и усредсређивање које је дало бројне духовне плодове. „Има нечега сличнога између њега и Светог Саве. Колико се он крије од света и завлачи у класичне и стародревне ћелије охридске, толико свет све више за њега разазнаје. Тихо и лагано али сигурно он просвећује свет. Он говори у Охриду, а слушају га три континента”, писао је о еп. Николају лист *Народни просветитељ* 1932. године.¹⁰³ Краткотрајну историју у новој држави Охридска епархија је окончала крајем 1931. када је, према Уставу СПЦ, била спојена са Битољском епархијом и ушла у састав нове, Охридско-битолске епархије. Еп. Николај се нашао на челу ове знатно проширене епархије.¹⁰⁴

Закључак

Неочекивано постављање епископа жичког, др Николаја (Велимировића), на чело обновљене Охридске епархије крајем 1920. године, означило је велику промјену како у животу ове мале епархије тако и у личном животу већ прослављеног и свестраног

⁹⁶ Прота Миливој М. Петровић, „Наше народне светиње. Утисци с пута по јужној Србији”, *Весник: недељно црквено-политички лист*, год. V, бр. 3, Београд, 10. фебруара 1924, 3-4.

⁹⁷ Колџић 2008, 49-50.

⁹⁸ Велимировић 2016а, 192, 197, 230, 231, 249, 280.

⁹⁹ „Охридски пролог”, *Богословље: орган Православног богословског факултета у Београду*, год. III, свезак 3, Београд-Земун, 1928.

¹⁰⁰ Велимировић 2016б, 6.

¹⁰¹ „Недостаци нашег верског васпитања. Поводом 'Охридског Пролога' Епископа г. Николаја”, *Време*, год. VIII, бр. 2.294, недеља, 13. маја 1928, Београд, 2.

¹⁰² Миљковић 1922; Богдановић 1923.

¹⁰³ „Знани и незнани народни просветитељи”, *Народни просветитељ: орган Савеза народних просветитеља*, год. V, бр. 11, 181.

¹⁰⁴ „Устав Српске православне цркве”, *Гласник: службени лист Српске православне патријаршије*, 15. (28) 12. 1931, 341.

епископа. Мала епархија је значила одсуство великих административних обавеза, што му је омогућило да се првенствено посвети молитвеном животу и писању изузетних књижевних и богословских дјела. Поред тога, епископ је показивао бригу за побољшање материјалног положаја врло сиромашног свештенства, радио на обнови милосрдне и социјалне мисије Цркве у циљу помоћи сиромашнима, градио нове и обнављао старе цркве, манастире и друге црквене објекте, обнављао монаштво и уопште ширио аутентичну православну мисао и побожност. Учествовао је и у јавном животу, не устручавајући се да критикује регионалне и државне власти услед одсуства бриге за јужне крајеве младе југословенске државе. Из архивских докумената се јасно уочава његова тежња да укаже државним властима на велике грешке у погледу придобијања свештенства и народа Македоније за нову државу. Свједочанства савременика говоре о аскетском животу и великом поштовању које је еп. Николај уживао у својој епархији.

Необјављени извори

Архив Југославије, фонд 69, Министарство вера Краљевине Југославије 1919-1929.

Државен архив на Република Северна Македонија - Одделение Битола, фонд Епархиски духовен суд – Битола

Објављени извори

Велимировић, Николај (1925а): *Патерик манастира Светог Наума*. Скопље: Издање Православног Црквено-Просветног „Братства” Епархије Скопљанске

Велимировић, Николај (1925b): *Говор владике охридског Николаја Велимировића приликом свечаног преноса костију Владике Петра II. Петровића-Његоша 8./21. септембра 1925. год. на Цетињу*. Цетиње: Штампано у Државној Штампарији на Цетињу

Велимировић, Николај (2016а): *Сабрана дела. Књ. 1: Владичина дела и библиографија*. Шабаци: Манастир Светог Николаја Соко

Велимировић, Николај (2016b): *Сабрана дела. Књ. 7: Охридски пролог*. Шабаци: Манастир Светог Николаја Соко

Велимировић, Николај (2016c): *Сабрана дела. Књ. 9*. Шабаци: Манастир Светог Николаја Соко

Мемоари

Јовановић Стоимировић, Милан (1998): *Портрети према живим моделима*. Нови Сад: Матица српска

Штампа и периодика

Богословље: орган Православног богословског факултета у Београду (1928)
Весник: црквено-политички и друштвени лист/Весник: лист за црквену политику/Весник: недељни црквено-политички лист (1921-1924, 1929)

Време (1924, 1930)

Живот (1922)

Народни просветитељ: орган Савеза народних просветитеља (1932)

Политика (1925, 1929-1930, 1935, 1940)

Православна хришћанска заједница: орган Савеза православних братстава (1935)
Преглед Цркве Епархије жичке (1921-1922, 1929-1930, 1936)
Хришћански живот: месечни часопис за хришћанску културу и црквени живот
(1922)
Црква и живот: поучни религиозно-популарни часопис (1922-1923, 1925)

Литература

- Балевски, Милчо (1984): *Балканските политички прилики и дипломатските битки за манастирот Свети Наум*. Скопје: Македонска книга
- Биговић, Радован (1998): *Од Свечовека до Богочовека: хришћанска философија владике Николаја Велимировића*. Београд: Друштво Рашка школа
- Богдановић, Милан В. (1923): „Књижевни преглед. Најновија књига г. Николаја Велимировића”, *Српски књижевни гласник*, Нова Серија, Књ. IX, Бр. 6, Београд 16. јул 1923, 453-458.
- Божовић, Григорије (2016): *Путописи*, (приредио Јордан Ристић). Београд: Завод за уџбенике
- Бојовић, Драгиша (2024): „Григорије Божовић и владика Николај”, *Црквене студије*, година XXI, број 21, Ниш 2024, 641-652.
- Boškovska, Nada (2009): *Das jugoslawische Makedonien 1918-1941: eine Randregion zwischen Repression und Integration*. Wien: Böhlau
- Грчев, Кокан (1998): *Црковното градителство во Македонија меѓу двете светски војни 1918-1940*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков”
- Gulić, Milan (2019): „Lazić Živojin“, *Banovi Kraljevine Jugoslavije: biografski leksikon*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Društvo nastavnika istorije Bačke Palanke, 2019, 80-81.
- Димевски, Славко (1989): *Историја на Македонската православна црква*, Скопје: Македонска книга
- Ђорђевић, Тихомир Р. (1925a): „Оцене и прикази, Епископ Николај. Читанка о Светоме Краљу Јовану Владимиру. Београд 1925, 8^о, стр. 70.”, *Јужна Србија*, бр. 48, Скопље мај 1925, 56.
- Ђорђевић, Тихомир Р. (1925b): „Свети Јован Владимир”, *Јужна Србија*, бр. 48, Скопље мај 1925, 1-5.
- Зарковић, Божидар (2016): „Свети Јован Владимир у литератури и традицији српског народа у XX веку”, *Црквене студије*, година XIII, број 13, Ниш 2016, 209-235.
- Јован, Митрополит Велеско-Повардарски (2003): „Из пастирског рада Владике Николаја у Охриду и Битољу”, *Свети владика Николај Охридски и Жички: текстови и сведочења, симпозион*, (уредник епископ Атанасије). Краљево: Епископска Епархија Жичка и Свети Манастир Жича, 2003, 462-466.
- Jovanović, Vladan (2002): *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije
- Карталија, Небојша (2016): „Св. Јован Владимир у српској историји и драми”, *Црквене студије*, год. XIII, бр. 13, Ниш 2016, 147-167.
- Кокотовић, Будимир (2022): „Свети Владика Николај Велимировић и Битољска богословија”, *Nicholai Studies*, Vol. II, No. 4 (2022), 367-388.
- Колџић, Ђорђе (2008): *Летопис манастира Лелић, села Лелић, родослов фамилије Св. Владике Николаја и други радови Лелићког проте*, (приредили архимандрит Јован Радосављевић и синови проте Ђоке Никола и Александар Колџић). Лелић: Православни српски манастир Лелић

Костадиновски, Драги (2003): *Вардарскиот дел од Македонија под јурисдикција на Српската православна црква (1919-1941)*, Скопје: Менора

Лубардић, Богдан (2015): „Николај Велимировић”, *Срби 1903-1914: историја идеја*, (приредио Милош Ковић). Београд: Clio, 2015, 328-357.

Милутиновић, Зоран (2023): *Преболевање Европе: конструкција Европе у српској култури*. Београд: Геопоетика издаваштво

Миљковић, Б. (1922): „Николај Велимировић: Нове беседи под гором. (Издање С. Б. Цвијановића.)”, *Српски књижевни гласник*, Нова Серија, Књ. VI, Бр. 3, Београд 1. јун 1922, 230-231.

Mesesnel, France (1934): *Ohrid: varoš i jezero – starine, okolina*. Skoplje: Izdanje turističkog društva „Jug”

Нинковић Ташић, Александра и Станковић Бранислав (2019): *Звонари слободе: Михајло Пупин и владика Николај*. Београд: Catena mundi

Петковска, Билјана (2014): *Битолската богословија „Свети Јован Богослов” (1922-1941)*. Скопје: Култура

Петровић, Срећко (2020): „Прилог проучавању српско-руских светогорских веза: повезаност Епископа Николаја Велимировића са Старцем Силуаном, Архимандритом Софронијем и другим руским светогорцима”, *Теолошки погледи: версконаучни часопис Светог Архиепископског Синода Српске Православне Цркве*, LIII, 2/2020, Београд 2020, 513-554.

Ранковић, Љубомир (приредио) (2000): *О владици Николају*. Ваљево: Глас Цркве

Rosa, Stjepan (1928): *Južna Srbija*. Split: Hrvatska štamparija, Gradske štedionice

Слијепчевић, Ђоко (2002): *Историја Српске православне цркве*. Књ. 2. *Од почетка XIX века до краја Другог светског рата*. Београд: ЈРП

Средојевић, Александар Д. (2017): *Српски патријарх Димитрије Павловић (1920-1930)*. Београд: Хришћанска мисао

Трајановски, Александар (2008): *Возобновување на Охридската архиепископија како Македонска православна црква и нејзиниот шематизам (50 години од возобновувањето на Охридската архиепископија како Македонска православна црква 1958-2008)*. Скопје: Институт за национална историја – Скопје

Трифуноски, Јован Ф. (1991): *Стари црквени споменици у СР Македонији*. Београд: Ј. Ф. Трифуноски

Хепел, Мјуријел (2003): *Џорџ Бел и Николај Велимировић: прича о једном пријателству*. Цетиње: Светигора

Šljivić, Dragan (2022): „The Orthodox Nevercoming Land: St. Nikolaj of Ohrid and Žiča on Democracy”, *Bishop Nikolaj Velimirović: old controversies in historical and theological context*, (edit. Vladimir Cvetković and Dragan Bakić). Belgrade: Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts; Los Angeles: St. Sebastian Press, 2022, 323-352.

**DR. NIKOLAJ (VELIMIROVIĆ) AS THE BISHOP OF OHRID
(1920-1931)**

Bishop Dr. Nikolaj (Velimirović) (1881-1956), Saint Nikolaj of Ohrid and Žiča, was the most prominent figure of the Serbian Orthodox Church between the two world wars. His unexpected transfer from the head of the Eparchy of Žiča to the head of the renewed Eparchy of Ohrid, at the end of 1920, marked a big change both in the life of this small Eparchy and in the personal life of the already celebrated and versatile Bishop. The small Eparchy meant the absence of major administrative obligations, which enabled him to devote himself primarily to prayer life and writing exceptional literary and theological works. In addition, the Bishop showed concern for improving the material situation of the very poor clergy, worked to restore the charitable and social mission of the Church in order to help the poor, built new and restored old churches, monasteries and other church buildings, restored monasticism and generally spread authentic Orthodox thought and piety. He also participated in public life, not hesitating to criticize the regional and state authorities due to the absence of concern for the southern regions of the young Yugoslav state. From the archival documents, it is clearly visible his readiness to point out to the state authorities big mistakes in terms of winning over the clergy and people of Macedonia for the new state. Testimonies of contemporaries speak of the ascetic life and the great respect that the Bishop Nikolaj enjoyed in his Eparchy and beyond.